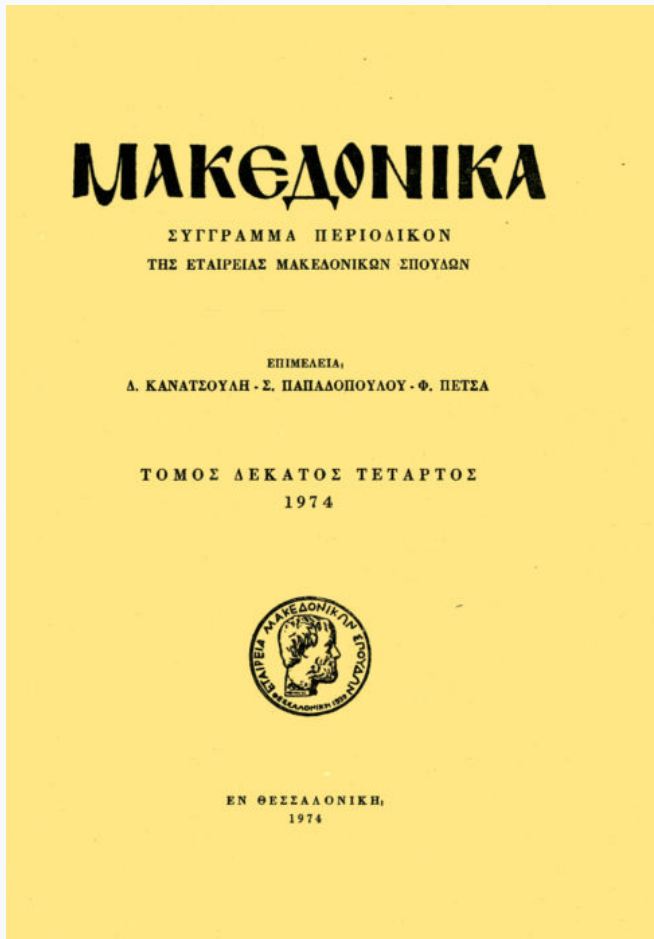

Μακεδονικά

Τόμ. 14, Αρ. 1 (1974)

Jan Bouzek, Graeco-macedonian Bronzes, Analysis and Chronology

Φώτιος Μ. Πέτσας

doi: [10.12681/makedonika.596](https://doi.org/10.12681/makedonika.596)

Copyright © 2015, Φώτιος Μ. Πέτσας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πέτσας Φ. Μ. (1974). Jan Bouzek, Graeco-macedonian Bronzes, Analysis and Chronology. *Μακεδονικά*, 14(1), 423–429. <https://doi.org/10.12681/makedonika.596>

των δύο ρευμάτων με σημείο συναντήσεως την Kossovaska Mitrovica, απ' όπου ξεκινάει ο νέος θαυμάσιος αυτοκινητόδρομος και διά της κοιλάδος του Ibar ενώνει το Kosmet με την 'Αδριατική διά του Rožai-Ivangrad-Kolasin-Titograd (πρβλ. και σ. 130).

Η αναδρομή σε άνωτέρους προϊστορικούς χρόνους, το άπλωμα από την Κασπία ως την Βόρειο Θάλασσα, την 'Ιταλία, την Κρήτη, την Κύπρο, την Μ. 'Ασία κ.ο.κ., ή εξαγωγή συμπερασμάτων από άποψη κοινωνική, θρησκευτική, πολιτιστική, εθνολογική κ.λ., όλα αυτά γίνονται σε έκταση που κλονίζει την εμπιστοσύνη και δημιουργεί αμφιβολία, αν πατούμε σε στέρεο έδαφος. Θά προτιμούσε κανείς περιορισμό στον έμπεριστατωμένο λόγο για τα συγκεκριμένα αντικείμενα του θησαυρού του Novi Pazar και λιγότερες θεωρίες π.χ. για συμμετοχή 'Ιλλυριών και άλλων Βαλκανίων στη δωρική εισβολή, ή όποια δόθεν «was joined by a great number of Illyrians from Bosnia and from the banks of the Drina» (σ. 114).

Στο τέλος καταλήγουμε (σ. 115): «It is unbelievable... how constant and hidden but in the end more understandable, are the connections with the Aegean Greek World». 'Αλλά γιατί νά είναι «unbelievable», αφού είναι «more understandable»;

Τά νέα μελανόμορφα άγγεια από το Novi Pazar δίνουν άφορμή για εξέταση των άδημοσιευτων άγγειων από το Trebeniste και το Radolište (σ. 121 κ.έ.). Τά έξ πήλινα άγγεια από το Trebeniste είναι διακοσμημένα με τεχνοτροπία, που άναγνωρίζεται ως ύστεροαρχαϊκή παραλλαγή της Χαλκιδικής, άττικής άρχικά προελεύσεως. Μιά κύλικα από το Radolište κοντά στη Stuga, παρά την 'Αχρίδα, παρουσιάζει όμοια χαρακτηριστικά και άποδίδεται επίσης σε τόπικό έργαστήριο της Χαλκιδικής. Αυτά τά άγγεια από τους τρεις τόπους —τονίζεται—δείχνουν που έφθασε ή έπιχειρηματικότητα των Χαλκιδέων και των 'Ερετριέων, διά της Χαλκιδικής, στα τελευταία χρόνια της δραστηριότητάς τους στά Βαλκάνια.

Σχετικά με τά χάλκινα εύρηματα του Trebeniste συζητείται πρώτα ή γνώμη του B. Filon για την προέλευσή τους από την Κόρινθο, την όποια ο Payne δέν ένόμισε σπουδαίο κέντρο για παραγωγή χάλκων. 'Αναλύονται τά στοιχεία που παρουσιάζουν συγγένεια προς την Ιωνική τέχνη της 'Ανατολής και της Δύσεως άφ' ενός και προς ή δωρική τέχνη της Κορίνθου και των άποικιών της στο Αίγαίο στη Μ. 'Ελλάδα άφ' έτέρου. Και οι δύο τεχνοτροπίες είχαν περί το 500 π.Χ. βάσεις στη Χαλκιδική (Ποτίδαια κ.ά. και στο μυχό του Θερμαϊκού (Θέρμη, προσθέτω, όπως δείχνουν τά άρχαϊκά Ιωνικά άρχιτεκτονικά μέλη κυρίως). 'Ο V. Popović κατέληξε πάντως στην κορινθιακή προέλευση των χαλκών του Trebeniste (σ. 125).

'Ο Lj. Popović δέχεται κορινθιακά επίσης και γενικότερα πελοποννησιακά χαρακτηριστικά στά χαλκά του Novi Pazar, ιδιαίτερα στην ύδρία, αλλά τό δρόμο εισαγωγής τους στην περιοχή του Novi Pazar τόν βλέπει από την πλευρά της 'Αδριατικής διά της κοιλάδος του Ibar, δηλαδή με άφετηρία ή Μεγάλη 'Ελλάδα, ίσως τόν Τάραντα (σ. 126).

Πολλά ένδιαφέρουσα είναι ή παρουσίαση του ύλικού όσο και ή γενικότερη συζήτηση προβλημάτων σχετικών προς την τεχνοτροπία και την προέλευση των εύρημάτων. 'Ατυχώς ή μετάφραση δέν είναι άψογη. 'Υπάρχουν και τυποτεχνικά λάθη και άτέλειες. Αυτά όμως δέν μειώνουν την εύγνωμοσύνη μας προς τους συναδέλφους D. Mano-Zisi και Lj. B. Popović, που έκαμαν κοινό κτήμα ένα πολύτιμο θησαυρό καλλιτεχνημάτων.

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΕΑΣ

J a n B o u z e k, Graeco-macedonian Bronzes, Analysis and Chronology, Πανεπιστήμιο Καρόλου της Πράγας, 1974, σελ. 195 και 10 πίνακες εκτός κειμένου με 36 εικόνες.

Στην Εισαγωγή (σ. 7-9) ο συγγραφέας πληροφορεί ότι πραγματεύεται τό δημοσιευμένο ύλικό, και ότι μόνον κατ' εξαίρεσιν μνημονεύει άδημοσιεύτα αντικείμενα και έφ'

δσον ἤδη ἔχουν ἀναφερθῇ ἀπὸ ἄλλους προηγουμένως. Ἐξηγεῖ ἐπίσης ὅτι στὰ σχηματικά σχέδιά του ἐντὸς κειμένου παραλείπονται λεπτομέρειες τῆς διακοσμῆσεως δυσδιάγνωστες. Τὰ μακεδονικά χάλκινα ἀντικείμενα, προειδοποιεῖ, δὲν εἶναι οὔτε καθαρὰ ἑλληνικὴ οὔτε βαλκανικὴ τέχνη. Συνδέουν τὶς δυὸ αὐτὲς περιοχὰς καὶ τὴν περιοχὴ τοῦ Καυκάσου. Ἄν τὰ ὀνόματα «ἐλληνο-μακεδονικά», λέει, εἶναι γιὰτὶ ὠρισμένοι τύποι ὁλοφάνερα ὠρμήθη-
καν ἀπὸ τὴ νοτιώτερη Ἑλλάδα.

Ἐνα δεύτερο μέρος τῆς μελέτης τοῦ ὁ Β. ἐπιφυλάσσει νὰ δημοσιεύσῃ σὲ τσεχοσλο-
βάκινο περιοδικὸ (Památky Archeologické 65, 1974). Θὰ περιλαμβάνῃ τὴν περιγραφὴ
τῶν ἀρχαιολογικῶν τόπων, τὴ μακεδονικὴ ἀγγειοπλαστικὴ, τοὺς οἰκισμοὺς καὶ τὰ ταφικά
ἔθιμα, τὶς σχέσεις τῆς Μακεδονίας μὲ τὴν περιοχὴ τοῦ Καυκάσου καὶ μὲ τὰ Βαλκάνια κ.λ.
Μαζί θὰ δημοσιευθοῦν καὶ οἱ πίνακες, στοὺς ὁποίους παραπέμπει ἤδη ὁ Bouzek καὶ ἔτσι
δυσκολεύεται ἡ χρῆσις τοῦτοῦ τοῦ βιβλίου.

Στὸ κύριο μέρος τῆς μελέτης (σ. 13-184) κατατάσσονται τὰ χάλκινα μικροεργήματα
σὲ 16 κατηγορίες. Σὲ κάθε κατηγορία χαλκίνων συζητοῦνται καὶ τὰ ὅμοια χρυσὰ ἀντι-
κείμενα, ἐνὼ μιά 17η κατηγορία ἀποτελοῦν τὰ χρυσὰ ἐλάσματα. Στὶς 20 τελευταῖες σε-
λίδες τοῦ κυρίου μέρους γίνεται λόγος γιὰ τὴ Χρονολογία καὶ τὰ κατὰ τόπους ἰδιαίτερα
χαρακτηριστικά, καί, τέλος, συνοψίζονται τὰ Συμπεράσματα. Μὲ βιβλιογραφία κατ' ἐπι-
λογὴν καὶ πίνακα γεωγραφικῶν ὀνομάτων τελειώνει τὸ βιβλίο.

Οἱ κατηγορίες τῶν ἀντικειμένων εἶναι:

1. Ἐξαρτήματα μὲ μορφὴ πουλιῦ ἢ ἀλόγου. Κατατάσσονται σὲ 6 ὁμάδες (Α-Ε), ἐνὼ
δυὸ ἀπ' αὐτῆς, τὰ «ἀπλά πουλιά» καὶ τὰ «παγνία» ὑποδιαιροῦνται σὲ μικρότερες ὁμάδες.

2. Ἐξαρτήματα σὲ σχῆμα πυξίδος· κατατάσσονται ἐπίσης σὲ 10 ὁμάδες (Α-Ι), ἀπὸ τὶς
ὁποῖες ἡ ὁμάδα Α, μὲ πουλάκια μόνον στὸ πῶμα, καὶ ἡ ὁμάδα Β, μὲ σχηματικὰ πουλάκια
καὶ στὸ πῶμα καὶ στὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου, ὑποδιαιροῦνται ἐπίσης.

3. Προχοῖσκες, ποὺ κατατάσσονται σὲ 7 ὁμάδες περὶπου (Α-Ε) καὶ παραβάλλονται
πρὸς νοτιοελληνικὰς, ἰταλικὰς κ.λ.

4. Σφαριροειδῆ καὶ σταγονόμορφα ἐξαρτήματα συμπαγῆ, ποὺ κατατάσσονται σὲ 9 ὁμά-
δες, (Α-Ι).

5. «Κλωβόσχημα» ἐξαρτήματα σὲ μεγάλη ποικιλία παραλλαγῶν (ὁμάδες Α-Ρ, μὲ ὑπο-
διαιρέσεις), ποὺ εἶναι τὰ πιὸ πολυσυζητημένα (π.χ. ΑΕ 1963, σ. 124, εἰκ. 43-44).

6. Πῶματα, ὀνομάζει ὁ Β. τὴν ἕκτη κατηγορίαν ἀντικειμένων, ὅπως τὰ ὀνόμασε πρὸ
εικοσιπενταετίας περὶπου ὁ Janzen, τοῦ ὁποίου ὅμως δὲν δέχεται τὴν ἑρμηνεία. Τὰ ἐξαρ-
τήματα αὐτὰ κατατάσσονται σὲ 10 ὁμάδες μὲ ὑποδιαιρέσεις.

7. Κουδουνάκια ἢ κωδωνόσχημα ἐξαρτήματα ἀποτελοῦν τὴν ἑβδόμη κατηγορίαν, ποὺ
ἐπίσης ὑποδιαιρεῖται σὲ 6 ὁμάδες (Α-Ε) μὲ ὑποδιαιρέσεις.

8. Ἄλλα μακεδονικά ἐξαρτήματα, μολοντὶ ἀνόμοια, τὰ κατατάσσει ὁ Β. σὲ μιὰ κατη-
γορίαν, ἐπειδὴ ὅλα εἶναι στολίδια τοῦ λαμοῦ καὶ τοῦ στήθους. Στὰ περίπτα συμπεριλαμ-
βάνονται καὶ τυχαῖα εὐρήματα ἀπὸ τὸ Ἀξιώκαστρο τοῦ Βοῖου (ΑΔ 17, 1961/62, Χρονικά,
σ. 214, σχέδ. 1). Ὁ Bielefeld τὰ ὀνόμασε pectoralia, κοσμήματα τοῦ στήθους, καὶ τὰ χρο-
νολόγησε περὶ τὸ 700 π.Χ. (ΑΑ 1968, σ. 637 κ.ε.). Ὁ Bouzek τὰ χρονολογεῖ χαμηλότερα,
στὸ 2ο ἡμισυ τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. Ὁ Β. Καλλιπότης μᾶς μίλησε γιὰ ὅμοια ἀπὸ τὴν Κοζάνη
στὸ Β' Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία (τὰ Πρακτικά τυπώνονται). Τώρα τὰ «pe-
ctoralia» αὐτοῦ τοῦ εἶδους θεωροῦνται μᾶλλον μέτρες.

1. Στὴν Ἀθήνα ὑπάρχει τὸ περιοδικὸ αὐτὸ στὶς βιβλιοθήκες τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑται-
ρειας, τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς καὶ τοῦ Σουηδικοῦ Ἰνστιτούτου. Ἀλλὰ ὥς τὸ Μάη 1975
δὲν εἶχεν ἐλθεῖ ὁ τόμος τοῦ 1974.

9. Στὴν 9η κατηγορία ὁ Β. κατατάσσει πάλι ἀνόμοια μεταξύ τους ἀντικείμενα, ποὺ μοιάζουν μὲ κέρατο, ἀγκυρά, βύτραχο ἢ χελώνα. Στὰ λίγα ἀγκυρόσχημα τοῦ διέφυγε νὰ περιλάβῃ τὸ καλύτερο παράδειγμα, ἀπὸ τὴ Βεργίνα (ΑΔ 17, 1961/62, Μελέται, σ. 227, εἰκ. 10, ἀριστερά).

10. Ψῆφοι ὁρμῶν εἶναι τὰ πολυπληθέστερα εὐρήματα καὶ κατατάσσονται σὲ πολλές ὁμάδες (Α-Ν) μὲ ὑποδιαίρεσεις.

11. Βραχιόλια, δακτυλίδια καὶ σπειροειδῆ ἐλάσματα καὶ σύρματα ἀποτελοῦν τὴν ἐνδεδεκάτην κατηγορίαν, ποὺ διαιρεῖται καὶ αὐτὴ σὲ ὁμάδες.

12. Οἱ πόρπες ἀποτελοῦν μιὰ ἄλλη πολυπληθὴς κατηγορία μὲ ὑποδιαίρεσεις σὲ ὁμάδες, ὅπως οἱ ὀκτώσχημες καὶ οἱ τοξωτὲς πόρπες, μὲ παραλλαγὰς ποὺ προσεγγίζουν τὸ θεσσαλικὸ ἢ τὸ βοιωτικὸ τύπο. Στὴν ἴδια κατηγορίαν κατατάσσει ὁ Β. καὶ τὶς λιγώτερο πολυάριθμες περόνες.

13. Πόλυςζητημένα εἶναι καὶ τὰ ἀντικείμενα ποὺ συμβατικά ὀνομάζονται «φάλαρα». Ὁ Β. τὰ γκρουπάρει μαζί μὲ τροχόσχημα στολίδια καὶ κουμτιά. Γιὰ τὰ «φάλαρα» συνοψίζει τὶς σχετικὰς συζητήσεις τελευταῖα ὁ Α. Snodgrass, Bronze «Phalara», A Review, Hamburger Beiträge zur Archäologie, III, 1, 1973, σ. 41 κ.έ., ἀπαντώντας κυρίως στὸν Μ. Ἀνδρόνικο.

14. Σὲ μιὰ κατηγορίαν κατατάσσονται μαχαίρια, λαβίδες, χαλινάρια, αἰχμὲς καὶ διπλοὶ πελέκει. Ὁ λόγος γι' αὐτὰ εἶναι περιορισμένος. Γίνεται συζήτηση γιὰ τοὺς πολλαπλοὺς διπλοὺς πελέκεις καὶ εἰκονίζεται ἓνα παράδειγμα, σ. 154, εἰκ. 154, 12, ἀπὸ τὴ Βεργίνα.

15. Περιορισμένος εἶναι ὁ λόγος καὶ γιὰ τὰ ὅπλα: παραδείγματα ἀπὸ τὴν Τσαουσίστα, τὴ Βεργίνα, τὴν Ἀμφίπολην, τὴν Ποτίδαιαν κ.λ.

16. Ἐνῷ ἔγινε λόγος γιὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα χαλιναριῶν καὶ στὸ προηγούμενον 15ο κεφάλαιον (κατὰ λάθος), τὸ 16ο κεφάλαιον εἶναι ἀφιερωμένο ἀκριβῶς σὲ λείψανα ἀπὸ χάμουρα, ποὺ μάλιστα δὲν προέρχονται ἀπὸ τὴ Μακεδονίαν τὰ περισσότερα. Ἀπὸ τὴν κυρίως Μακεδονίαν δὲν προῆλθαν παρὰ μόνον tutuli (καρφάκια) καὶ κρίκοι. Τὰ ἄλλα δὲν εἶναι μακεδονικά. Γιατὶ ἔπρεπε νὰ ὑπάρξῃ εἰδικὸ κεφάλαιον γι' αὐτὴν τὴν κατηγορίαν σ' αὐτὴν τὴ μελέτη; Ἐν τούτοις ἰδὲ ἀνωτ., σ. 343 καὶ 345.

17. Ἐστὶ ἀταίριαστο φαίνεται καὶ τὸ κεφάλαιον γιὰ τὰ χρυσὰ φύλλα, ὅταν μάλιστα στὰ προηγούμενα κεφάλαια ἔχει γίνῃ λόγος γιὰ χρυσὰ εὐρήματα ὅμοια πρὸς χαλκὰ καὶ καὶ τὰ χαλκὰ ἀποτελοῦν, κατὰ τὸν τίτλον τοῦ βιβλίου, τὸ θέμα τῆς μελέτης.

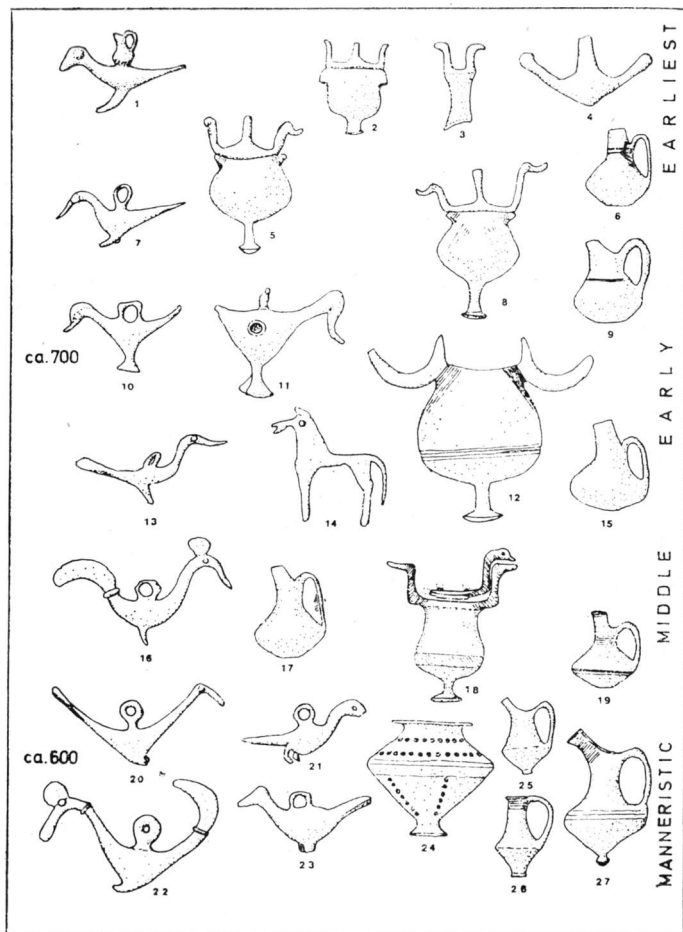
Στὸ τελευταῖον, τὸ 18ο κεφάλαιον (σ. 163-182), ὁ Β. συζητεῖ προβλήματα χρονολογίας καὶ προσπαθεῖ νὰ διακρίνῃ τοπικὰ χαρακτηριστικὰ. Ἡ χρονολογία προσδιορίσθηκε μὲ παραλληλισμοὺς πρὸς ἀντικείμενα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης (Hallstatt) ἀφ' ἑνὸς¹ καὶ ἀφ' ἑτέρου μὲ παραλληλισμοὺς πρὸς Ὑστερογεωμετρικὰ καὶ νεώτερα τοὺς εὐρήματα τῆς νοτιώτερης Ἑλλάδος (δεύτερον ἡμῶν 8ου καὶ ἀρχὲς 7ου αἰ. π.Χ.)². Τὰ περισσότερα μακεδονικά χάλκινα ἀνήκουν στὸν 7ο αἰ. καὶ τὰ νεότερα στὸν 6ο αἰ. π.Χ. Δὲν εἶναι ἀκριβὲς ὅτι ἡ Κ. Ρωμιοπούλου χρονολογεῖ τὸν τάφον Α τοῦ Σπηλαίου Γρεβενῶν στὸν 10ο αἰ. π.Χ.³.

Ὡς πρὸς τὰ τοπικὰ χαρακτηριστικὰ ὁ Β. ξεχωρίζει τρεῖς ὁμάδες ἀντικειμένων ἀντίστοιχες πρὸς: 1) τὴν Κεντρικὴν Μακεδονίαν (πεδιάδα τοῦ Ἀξιού), 2) τὴ Δυτικὴν Μακεδονίαν (περιοχὴ τῶν λιμνῶν καὶ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀλιάκμονος), καὶ 3) τὴ Χαλκιδικὴ καὶ τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν.

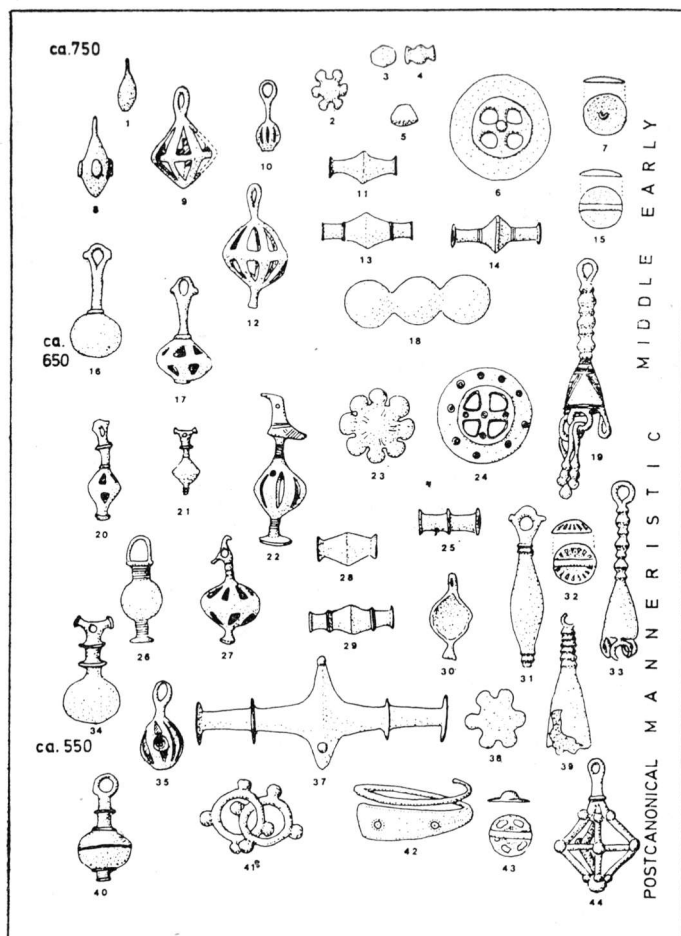
1. L. Rey, Θ. Μακρίδης, S. Casson παλαιότερα, καί, στίς μέρες μας, V. Milojević, P. Amandry, M. καὶ D. Garašanin, καὶ S. Foltiny.

2. W. Lamb, U. Jantzen, K. Schefold, H. Hoffmann καὶ D. M. Bailey.

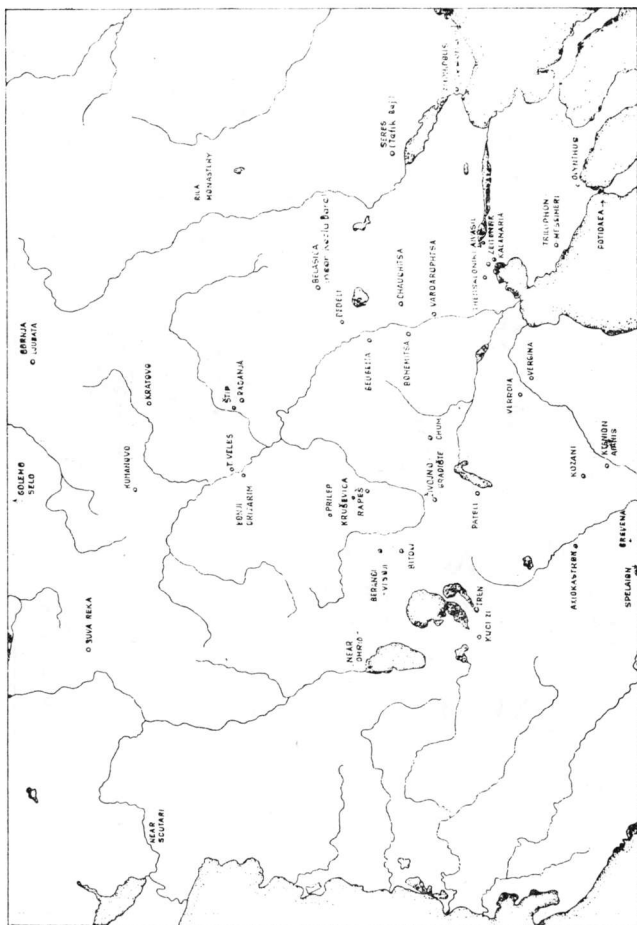
3. Πρβλ. Bouzek, σ. 166, πρὸς Κ. Ρωμιοπούλου, εἰς AAA, τ. 4 (1971), σ. 38 κ.έ.

Εἰκ. 1. Γενικὴ ἐξέλιξις «μακεδονικῶν» χαλκῶν: ἐξαρτήματα
 σὲ σχῆμα πονυλίου, πτεξίδος, προχοῆς, κεράτων καὶ ἀγκύρας (Jan Bouzek)

Εικ. 2. Γενική εξέλιξη «μακεδονικῶν» χαλκῶν: ἄλλα εξαρτήματα, ψῆφοι, τροχόσχημα στολίδια καὶ κουμπιὰ (Jan Bouzek)

Εἰγ. 3. Οἱ σπουδαιότερες θέσεις, ὅπου εὐρέθησαν «μακεδονικά» χαλκᾶ ἀντιγέμμενα (Jan Bouzek)

Τὴν ἐξέλιξη τῶν τύπων ἐξ ἄλλου δείχνει σχηματικά σὲ δύο πίνακες (εἰκ. 49 καὶ 50, ἐδῶ εἰκ. 1 καὶ 2), ὅπου ξεχωρίζει «πρωϊμώτατα», «πρώϊμα», «μέσα» καὶ «μανιερίστικα», ἀλλὰ σημειώνει τὶς ἀδυναμίες τῆς ἔρευνάς του σ' ἓνα περιορισμένο ὑλικό διάσπαρτων εὐρημάτων (σ. 168).

Ἐπιχειρεῖ ἀκριβέστερη ἔρευνα στὸ κάπως συστηματικότερα ἀνεσκαμμένο ἀπὸ παλιὰ καὶ μελετημένο νεκροταφεῖο τῆς Τσαουσίστας παρὰ τὰ Σουλτογιαννίκα τοῦ Κιλκίς, ὅπου (σ. 169 κ.ἑ.) διακρίνει καὶ κατατάσσει: α) πρωϊμώτατους τάφους (ὑπ' ἀριθ. 13 καὶ Ἰσως 22), 2) πρώιμους (ὑπ' ἀριθ. 4, 9, 10 κ.ἑ.), καὶ 3) ὑστερώτερους (ὑπ' ἀριθ. 8 καὶ 16, 21 κ.ἑ.). Ὑπάρχουν καὶ ἀκόμα πιὸ νεώτερά τους εὐρήματα.

Ἡ ἀπόλυτη χρονολόγηση τῶν φάσεων αὐτῶν βασίζεται σὲ εὐρήματα τῆς Σάμου καὶ ἄλλων τόπων. Ἐτεῖ ἡ ἀρχὴ τῆς τρίτης φάσεως τῆς Τσαουσίστας τοποθετεῖται περὶ τὸ 700 π.Χ. καὶ οἱ δύο προηγούμενες μέσα στὸν 8ο αἰῶνα π.Χ.

Ὁ Β. παρακολουθεῖ τὴ διασπορὰ «μακεδονικῶν» χαλκῶν ἀντικειμένων στὴ νότια καὶ στὴ νησιωτικὴ Ἑλλάδα καὶ στὶς ἀποικίες, στὰ Βαλκάνια, στὴν Ἰταλία καὶ στὴ Σικελία. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ πυκνότητα στὴ Θάσο, στὴ Σάμο καὶ στὴ Λευκάδα (μέσω Κορίνθου), ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀπουσία τους σχεδὸν ἀπὸ τὴν Ἠπειρο, ἀλλ' ὅχι καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίσης γειτονικὴ Θεσσαλία. Αὐτὰ ὅμως μπορεῖ νὰ ὀφείλονται στὴν κατάστασι τῶν γνώσεών μας καὶ νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα ἐλλείψεως συστηματικῶν ἐρευνῶν.

Ἀπὸ τὰ «συμπεράσματα» (σ. 183-184) ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι, ἐνῶ σημειώνονται οἱ προηγούμενες (μεταμυκηναϊκὲς) ἐπιδράσεις ἀπὸ Νότου καὶ Βορρᾶ, τονίζεται: «but the decisive role in the emergence of canonical Macedonian bronzes was played by influences from the north Caucasus region, attributed to the Cimmerians. These influences moved westward from there, probably in the course of campaigns by this nomadic tribe and tribes related to it».

Καὶ βέβαια τὰ φύλα αὐτὰ ἦταν τὰ θρακικά, τὰ ὁποῖα βρῆκαν οἱ Μακεδόνες ὅταν ἤλθαν ἀνατολικότερα τοῦ Βερμίου (περὶ τὸ 700 π.Χ.). Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου μένει λοιπὸν ἀπατηλὸς ὥς τὸ τέλος, ἐφ' ὅσον μέχρι τέλους ξεχνιέται ὅτι πρὶν ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες ἦταν οἱ Θράκες. Αὐτοὶ ἔφεραν τὴν «emergence of canonical (δηθεν) Macedonian bronzes»... similar to the Thracian bronzes which are related to the (δηθεν) Macedonian ones». Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀκριβὲς «μακεδονικά», ἀλλὰ θρακικά στὴν πρώτη ἀρχὴ τους τοῦλάχιστον. Ἴσως σ' ὅλη τὴν ἐξέλιξή τους εἶναι ἓνα κατάλοιπο τοῦ θρακικοῦ πολιτισμοῦ στὴ Μακεδονία. Χρειάζεται προσοχὴ στὴ χρῆσι τοῦ γεωγραφικοῦ ὅρου Μακεδονία, ποῦ ἀπλώθηκε (ἀπὸ τὴν Πίνδο ὥς τὸ Νέστο) μόνον μαζὶ μὲ τοὺς Μακεδόνες.

Ὅταν αὐτὸ ἔχωμε στὸ νοῦ μας τότε καταλαβαίνομε σωστά τὴ θά πῃ:

«Production of Macedonian bronzes began in the Vardar Valley... The beginnings... can be dated to approximately the middle of the 8th century B.C. The second half of the 6th century B.C. marks the end of production of Macedonian bronzes».

Καταλαβαίνομε δηλαδὴ ὅτι δὲν ἦταν «Macedonian» σ' αὐτοὺς τοὺς χρόνους, ἀφοῦ οἱ Μακεδόνες μόνον παροδικὰ διάβαιναν ἀνατολικῶς τοῦ Ἀξιοῦ ὥς καὶ μετὰ τὸ 500 π.Χ. (εἰκ.3).

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΣΑΣ

Raymond V. Schoder, *Ancient Greece from the Air*, Thames and Hudson, London 1974, σελ. 256, στίς ὁποῖες συμπεριλαμβάνονται 140 ἐγχρωμες ἀεροφωτογραφίες, 138 σχέδια κατόψεων καὶ 1 χάρτης.

Τὸ βιβλίο εἶναι «ἀμειωμένο στοὺς ἀξιωματικούς καὶ τοὺς πιλότους τῆς Ἑλληνικῆς Ἀεροπορίας, μὲ τὴ φιλικὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ συνεργασία τῶν ὁποίων ἐγίνε δυνατὴ ἡ ἐκδοσι».